

Salus populi jako korektiv rozhodování v pandemických situacích: past, nebo cíl?*

Salus populi as a Corrective to Decision-making in Pandemic Situations: Trap or Target?

Martin Škop**

Abstrakt

Článek se věnuje způsobům vypořádání se s krizovou situací (epidemií) v dílech právně filosofických autorů sedmnáctého století (Hobbes, Spinoza, Mansvelt, Locke) a dílech krásné literatury (Mann, Camus, Čapek) a zkoumá možnosti jejich využití v současném prostředí právního řádu České republiky. Zjištěním článku je, že metody použité v této literatuře jsou přenositelné i do současnosti a mohou tak nabídnout alespoň kontury racionální regulace. Určité meze regulace, plynoucí nejen ze sféry ryze právního uvažování, ale také z literatury (včetně literatury počátku dvacátého století v ČR) jsou proto možným základem naší současné právní identity.

Klíčová slova

Epidemie; právní regulace; právo a literatura; regulace nemoci.

Abstract

The article focuses on the ways of dealing with the crisis (epidemic) in the works of seventeenth-century legal philosophers (Hobbes, Spinoza, Mansvelt, Locke) and works of fiction (Mann, Camus, Čapek) and explores the possibilities of their use in the contemporary environment of the legal system of the Czech Republic. The article concludes that the methods used in this literature are transferable to the present day and can thus offer at least the contours of rational regulation. Specific limits of the law, arising not only from purely legal reasoning, but also from literature (including the early twentieth century in the Czech Republic), are a possible basis for our contemporary legal identity.

Keywords

Epidemics; Legal Regulation; Law and Literature; Disease Regulation.

* Tento článek je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky, reg. č. GA19-12837S – „Právo v literatuře: kvalitativní analýza obrazu práva v krásné literatuře přelomu 19. a 20. století“.

** Doc. JUDr. Mgr. Martin Škop, Ph.D., Katedra právní teorie, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno / Department of Legal Theory, Faculty of Law, Masaryk University, Brno, Czech Republic / E-mail: martin.skop@law.muni.cz / ORCID: 0000-0002-2727-8059 / Scopus ID: 55535633100

Úvod

V době nedávné, a dokonce i v době psaní tohoto článku, je patrné, že svět provází pandemie natolik výrazná, že ovlivňuje nejen ekonomiku, kulturu, vzdělávání, ale všechny aspekty současné společnosti.¹ Její existenci nemohlo pominout ani právo. V tomto článku se nezaměřím na pandemii nemoci COVID-19 prizmatem soudních rozhodnutí, která následují po krocích exekutivy. Soudní rozhodnutí použiji pouze jako ilustrace. Ani se nesoustředím na legislativní nástroje, které má, či může mít, normotvůrce k dispozici. Cílem článku je srovnat tři klasická moderní literární díla, která se věnují epidemiím či nemocem, a v nich předložených administrativních a politických postupů, se současným stavem právního poznání v této oblasti v kontextu právního řádu České republiky. Konkrétně se zaměřím na román německého spisovatele Thomase Manna *Smrt v Benátkách*, román francouzského filosofa a spisovatele Alberta Camuse *Mor* a divadelní hru českého spisovatele, novináře a dramatika Karla Čapka *Bílá nemoc*. Důvodem tohoto soustředění je nalezení obecných schémat v konceptuálním přístupu k právní regulaci, nikoli kritika dílčích pojetí.

Toto srovnání nemůže být vyčerpávající: předložená díla neprošla žádným transparentním či objektivním výběrem a celá řada vynikajících literárních děl zůstane článkem nepovšimnuta,² přesto se domnívám, že spadají do tzv. moderní klasické literatury a mohou nabídnout ucelený umělecký pohled na poměr nemoci a společnosti, aniž by pomíjela právní souvislosti. Omezeně, nikoli primárně, ale způsobem, který vybízí k zamyšlení, a který až překvapivě odpovídá konkrétním krokům prováděným vládou České republiky a příslušnými ministerstvy.

Literatura by jistě mohla představovat dostatečný nástroj pomáhající určit slabá a silná místa právní regulace, nabídnout srovnatelnou zkušenost, předložit potenciální důsledky či vyložit způsoby, kterými společnost na zdravotní krize reaguje. Pro tento článek to však nepovažuji za dostatečné. Proto se soustředím na princip, který býval s právní regulací spojován: *Salus populi suprema lex* (Blaho společnosti je nejvyšším zákonem). I pojetí tohoto principu se v historii měnilo, stejně jako rozsah jeho použití. Přesto může představovat společenský a právní korektiv normativní regulace epidemií a pandemií a nabízí procesy, které by měl „vládce“ (v našem případě právní stát) realizovat. I v tomto případě nám historie nabízí pohled či alespoň inspiraci a nabízí možnosti, které normativní nástroje mohou využít. Ani v tomto případě nepůjde o vyčerpávající pohled: nástroje moderního práva jsou jiné, než měl k dispozici právník v klasickém Římě či osvícenský panovník. Teoretické uchopení principu *salus populi* však umožňuje aplikovat jej nejen na krize vyvolané nemocí, ale na krize obecně. Každá taková aplikace však vyžaduje úpravu aplikačních podmínek, případně stažení relevantních souvislostí.

Cílem článku je porovnat současné možnosti zvládání zdravotnických krizí s návody, které nám nabízí historie. Bez ohledu na to, zda ta předkládaná v uměleckých dílech, nebo ta přítomná ve vědeckých pojednáních. Lidstvo (nejen evropské, ale na Evropu se zaměřím

¹ Viz např. BYTTEBIER, K. *Covid-19 and Capitalism. Success and Failure of the Legal Method for Dealing with Pandemic*. Cham: Springer, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-92901-5>

² Viz např. STEEL, D. *Plague Writing: From Boccaccio to Camus*. *Journal of European Studies*. 1981, roč. 42, č. 11, s. 88–110. DOI: <https://doi.org/10.1177/004724418101104202>

primárně) se s nemocemi setkává neustále. Dá se proto předpokládat, že by mělo být vybaveno poznáním, které umožní jejich masové rozšíření zvládat. Předpoklad tohoto článku je však takový, že v České republice se nedaří využít poznatky, ani dřívější ani mezinárodní, k vytvoření uceleného a flexibilního nástroje, který se pohybuje v mezích právního státu a vytváří prostředí pro efektivní právní regulaci pohybující se mezi ochranou jednotlivce a společnosti. Proto tento článek vychází z pojetí, které zdraví neřadí pouze mezi individuální statky, tj. související pouze s jednotlivcem, ale považuje zdraví také za prvek relevantní pro veřejné prostředí, který je nezbytný pro fungování celé společnosti. I to je důvod, proč považují za relevantní využít *salus populi* jako vhodný prvek v modelování funkčního normativního prostředí.

Přestože zákon č. 258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších právních předpisů, definuje v § 2 odst. 1 veřejné zdraví jako *zdravotní stav obyvatelstva a jeho skupin*, není důvod jej nespojovat také s individuem. V tomto chápání je veřejné zdraví nejen hodnota, již má stát zájem chránit, ale také prvek ovlivňující život jednotlivce: není sporné, že zdraví je hodnotou každého člověka, ale stejně tak neexistuje právo nakazit druhého člověka. Tedy, jinými slovy, chovat se tak, aby bezdůvodně nepoškodil zdraví někoho jiného (viz např. § 2900 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů). Problémy s kauzalitou či příčinou nakažení může napomoci překonat epidemiologický výzkum.³ Přestože se tedy předpokládá zájem státu na ochraně veřejného zdraví,⁴ je i věcí každého člověka individuálně. Nehodlám zde polemizovat s uznávaným pojetím zdraví jako veřejným statkem, považují však za důležité pro obsah článku toto pojetí připomenout a zdůraznit.

Tento článek se proto soustředí na pojetí *salus populi* v klasické právně filosofické literatuře, zejména sedmnáctého století, kdy lze spatřovat renesanci tohoto pravidla, a v některých dílech moderní klasické krásné literatury a soustředí se na možnosti, které z toho plynou pro pravidla spojená s regulací epidemií či pandemií. Přestože se jedná o díla stará či fiktivní, nelze jim upřít schopnost inspirovat a ukázat jak efektivní pravidla, tak možnosti, jak budou lidé na takovou situaci reagovat. Proto se domnívám, že je namístě se těmito aspekty právní regulace zabývat.

1 Metodologie

Metodologické těžiště tohoto článku je v právní dogmatice, tedy ve zkoumání koherentního meta-systému umožňujícího porozumět jazykově formulovaným pravidlům vytvářeným normotvůrcem.⁵ Konkrétně se soustředí na zkoumání přijatelných normativních zdůvodnění, jejichž cílem je vysvětlit právní postupy a ty lépe pochopit právě pomocí reference

³ JUNG, M. *An Investigation of the Causal Inference Between Epidemiology and Jurisprudence*. Singapore: Springer, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-10-7862-0>

⁴ KŘEPELKA, F. Světová a evropská epidemická spolupráce a české (ne)zvládnání izolací a karantén. *Správní právo*. 2021, roč. 54, č. 6–7, s. 425.

⁵ VARGA, C. Law and its Doctrinal Study. On Legal Dogmatics. *Acta Juridica Hungarica*. 2008, roč. 49, č. 3, s. 254. DOI: <https://doi.org/10.1556/AJur.49.2008.3.1>

k těmto zdůvodněním.⁶ Doktrinální výzkum, použitý i v tomto článku, je proces vedoucí k analýze či identifikaci obsahu práva.⁷ Pokud chápeme právo jako systém, pak pomocí koherentních a obhajitelných tezí pomáhá doktrína představovat právo jako ucelenou a funkční síť pravidel.⁸ Cílem je tedy předložit koherentní obraz práva, k čemuž je nezbytné využít nejen popisné a logické kroky, ale také kroky spojené s hodnotami.⁹ V tomto postupu není důvod soustředit se výlučně na ryze normativní zdroje (pomiňme, že neexistuje shoda na jejich přesném, taxativním a autoritativním seznamu), ale je možné využít i další zdroje, pomocí kterých lze identifikovat obsah práva v konkrétní reálné společnosti.

Pokud si to mohu dovolit zjednodušit, cílem článku je porozumět základům evropské tradice regulace krizí, jako je přítomnost pandemie a epidemie, pomocí principu *salus populi*. Identifikovat obvyklé legitimizace takové regulace v právně filosofické literatuře a krásné literatuře a poukázat tak na možné pravidelnosti v normativním myšlení sdílené v evropské právní tradici. I to je důvod, proč je v článku využito méně soudních rozhodnutí a právních předpisů, než je obvyklé. Nejsou při popisu vztahů legitimizujících právní meta-systém nezbytné. Současně to neznamená, že by tento článek byl mimo meze doktrinálního výzkumu. Zároveň je možné připomenout, že tento postup je použitelný i pro další krize (energetické, finanční atp.), avšak za podmínky jeho modifikace a uzpůsobení základních proměnných.

Jako doplněk je využito metodologické instrumentarium směru *Law and Literature*. Těží z tzv. kulturního obratu,¹⁰ který směřuje právo blíže společnosti a uvažuje o něm v kontextu konkrétní společnosti, jejích tradic, způsobu myšlení a ideových koncepcí. Porozumět právu podle tohoto přístupu nelze pouze při interpretaci právních předpisů, případně soudních či administrativních rozhodnutí, ale je nutné vnímat je ve společenském kontextu, který interpretaci determinuje. Umění v kontextu právního výzkumu může sloužit jako způsob vyjádření, případně interpretace pojmů spojených s právy či spravedlností, stejně jako s jejich porušením.¹¹ Přístup zaujatý v článku směřuje k tzv. zakotvenosti právního modelu, který předpokládá, že kultura ovlivňuje právo.¹² Je nezbytné, aby nové podněty byly zakomponovány do stávajícího právního systému (v širokém slova smyslu),¹³ či aby bylo

⁶ VARUHAS, J.N.E. Mapping Doctrinal Methods (20. dubna 2022). Text bude uveřejněn in DALY P, TOMLINSON, J. (eds). *Researching Public Law in Common Law Systems*. Cheltenham: Edward Elgar, 2022. Dostupné z: <https://ssrn.com/abstract=4087836>

⁷ HUTCHINSON, T. Doctrinal Research: Researching the Jury. In: WATKINS, D., BURTON, M. (eds). *Research Methods in Law*. 2. vyd. Oxon: Routledge, 2018, s. 13.

⁸ GESTEL, R. van, MICKLITZ, H.-W. Revitalizing Doctrinal Legal Research in Europe: What About Methodology? *EUI Working Paper Law*. 2011, č. 2011/5, s. 26.

⁹ PECZENIK, A. A Theory of Legal Doctrine. *Ratio Iuris*. 2001, roč. 14, č. 1, s. 79. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9337.00173>

¹⁰ CAMMISS, S., WATKINS, D. Legal Research in the Humanities. In: WATKINS, BURTON, op.cit., s. 87.

¹¹ BITTAR, E.C.B. *Semiotics, Law & Art. Between Theory of Justice and the Theory of Law*. Cham: Springer, 2021, s. 6. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-58880-9>

¹² ŠTEJMPIEŇ, M. Exploring New Avenues for Studying the Legal Culture: Drawing on Homi Bhabha's Theorization of "Culture". In: ŠTEJMPIEŇ, M., KLAKLA, J. B. (eds). *Law and Culture. Reconceptualization and Case studies*. Cham: Springer, 2022, s. 15. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-81193-8_2

¹³ VRANKEN, J.B.M. Methodology of Legal Doctrinal Research: A Comment on Westerman. In: HOECKE, M. A. A. van. *Methodologies of Legal Research. Which Kind of Method for What Kind of Discipline*. Oxford: Hart Publishing, 2011, s. 112.

prokázáno, že došlo k jeho změně. Při řešení fundamentálních právních otázek však nelze spoléhat pouze na formalizované právní zdroje. Právní normativní schémata vychází ze společnosti (vč. stavu její epistemologie) a musí ji reflektovat. Proto se na meta-normativní rovině dá využít např. krásná literatura, protože nabízí další pohled na to, jaká pravidla společnost akceptuje a jak s nimi zachází. Proto je při hledání koherentního řešení zařazení stávající pandemie, tj. zatím zdánlivě nového problému (nevíme s jistotou, jestli je nebo není nový), do právního systému, vhodné se podívat nejen do klasické právně filosofické literatury, ale i do krásné literatury. Lze v ní najít způsoby, které právním systémem a jeho aplikací neotřesou a vytvoří smysluplnou teorii.

Při řešení právních otázek jde především o identifikaci problému, který se odráží ve vztahu alespoň dvou prvků. V tomto případě jde o právní regulaci jednání spojeného s pandemickou nebo epidemickou situací a její zachycení ve společenském a potenciálně meta-normativním kontextu. Nikoli však vyčerpávajícím způsobem, ale pomocí pravidla *salus populi suprema lex*. Toto pravidlo spojované s Ciceronem a dalšími autory nejprve rozeberu v dílech klasických právních filosofů (Hobbes, Spinoza, Mansvelt, Locke a další), identifikuji jeho základy a obsah. Vzhledem k tomu, že tito autoři s ním spojují i praktické rady, zaměřím se na ně také. Účelem je identifikovat poměr mezi regulací a svobodou (což je základní právní narativ). Není možné pouze vážit mezi hodnotami jako je zdraví, veřejné zdraví, vzdělání, projevy osob atp., ale je nutné vzít v úvahu celý komplex hodnot a jejich konkrétní využití či naopak poškození.

Jak jsem uvedl výše, s hodnotami a poměrem mezi svobodou a regulací je spojený narativ. I proto vedle děl klasické právní literatury, bude vhodné pohlédnout do základních narativů regulace nakažlivých chorob (lepry a moru), resp. symbolických figur administrace nemoci, které představil Michel Foucault. Zařazení tohoto francouzského historika a filosofa není náhodné. Podle něj je jedním ze základních prvků legitimizace moci zajištění dobra, případně spásy (což je možné chápání onoho „salus“).¹⁴ Přičemž tento legitimizační prvek vede k moci, která je více než trestající mocí pečující. Foucault také popsal, že od 19. století se člověk a jeho chování čím dál více medikalizují, což vedlo i k ustanovování jakési zdravotnické policie.¹⁵ Nemocné bylo potřeba sledovat, kontrolovat a organizovat. Tím je vytvořena paralela mezi zdravotnickou a právní kontrolou.

Jak je také uvedeno výše, článek se zaměří i na poměr práva a literatury. Výše uvedená literární díla představují reflexi velmi nakažlivé nemoci společnosti. Přestože si nekladou nároky na věcnou správnost nebo reprezentativnost, ukazují, jak budou lidé (reprezentování konkrétním autorem) reagovat na výskyt moru, cholery nebo „bílé nemoci“ čili pejpinského malomocenství (Čapek si vytváří vlastní pojetí infekční nemoci, přičemž v Předmluvě uvádí, že je to záměr, protože nechtěl, aby nemoc byla spojována se skutečnou nemocí či skutečnými státy.¹⁶ O to výstižněji pracuje pak s jejím zvládnutím.). Hranice mezi literaturou, filosofií a právní teorií jsou prostupné a evropská moderní tradice je založena na jejich

¹⁴ FOUCAULT, M. *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009, s. 126.

¹⁵ FOUCAULT, M. *The Birth of Social Medicine*. In: FOUCAULT, M. *Power. Essential Works of Foucault 1954–1984*. London: Penguin Books, 2000, s. 135.

¹⁶ ČAPEK, K. *Bílá nemoc. Drama o třech aktech ve 14 obrazech*. Praha: Fr. Borový, 1937, s. 11.

porušování.¹⁷ Literatura stejně jako právo využívá symbolický jazyk (byť v obou případech odlišný) popisující každodenní zkušenost a využívající obvyklé formy (struktury) narace.

Navíc, jak je patrné, právo je s narací a narativními strategiemi spojeno. Základní prvky legitimizace jednotlivých právních kroků a nástrojů vyžadují nejen racionální, ale také narativně koherentní strategii. Pokud je vyžadováno (což často činí soudy v rámci přezkumu exekutivních kroků) zdůvodnění přijetí či realizace právních nástrojů, pak je vhodné krom racionálních argumentů (které považujeme za nezbytné), využít i způsob či formu jejich předávání. Literatura pak nabízí dostatečně koherentní a využitelný přehled možných reakcí, tj. dává díky narativním strategiím možnost predikce. Jak uvidíme níže, způsobem více než příležitým.

Níže představené „návody“ na zvládání krizových situací způsobených epidemií či pandemií nenabízí konkrétní kroky. Mohou však posloužit jako inspirační zdroj, či zdroj legitimacy a ospravedlnění jednotlivých kroků, v rámci racionální a narativní koherence. Vzhledem k jejich přítomnosti v literatuře se dá předpokládat, že jsou sdíleny ve společnosti a existují jako potenciální obecné způsoby řešení problematických situací. Nejsou to proto konkrétní kroky, ale obecné postupy spojené s kulturou (v širším slova smyslu), které mohou na adre-sáty působit jako známé či dokonce samozřejmé.

2 *Salus populi* jako legitimizace právních nástrojů

Jedním z prvních autorů spojovaných s principem *salus populi* byl římský řečník, politik a právník prvního století př. n. l. Marcus Tullius Cicero. Ten uvažoval o mužích (což samo o sobě je hodné ostražitosti), kteří vedou společnost, soudí či radí, jsou vybaveni královskou či neomezenou mocí, a kteří nikomu nepodléhají. Nejvyšším zákonem v jejich snažení je jim *blaho lidu*.¹⁸ A právě blaho lidu je jednou z možností, jak lze *salus populi* překládat. Vedle toho to však může být štěstí, spása nebo také – a to je pro nás významné – zdraví. Cicero jistě, stejně jako další autoři, neuvvažoval izolovaně o zdraví, protože bylo a je neoddelitelnou součástí blahobytu. V současnosti – viz níže – již však předpokládám, že *salus* může být chápán jako zdraví, byť v poněkud širším slova smyslu, tedy šířeji, než je v běžné řeči obvyklé.

Cicero *salus populi* chápal jako nejvyšší zákon, kterému jsou ti, kteří vládou, podřízeni, stejně jako veškeré jejich kroky. To – zejména s ohledem na současné pojetí právního státu – vyvolává otázky věnující se kontrole moci, zjišťování, co je ve prospěch společnosti, či jakým způsobem se blaho a jeho dosažení bude určovat. Možnost zneužití takto definované moci je více než patrná. Současně je však nutné dodat, že Cicero nechápal tento princip tak, že by při ohrožení státu nebo společnosti umožňoval jakýkoli zásah.¹⁹ Naopak. K tomu lze dodat, že použití principu *salus populi* se podle něj předpokládá pouze ve výjimečných případech, při nichž je zbytečné, aby vládce měl zesílené pravomoci. Pak nesmí myslet na sebe,

¹⁷ KITCHER, P. *Deaths in Venice: The Cases of Gustav von Aschenbach*. New York: Columbia University Press, 2013, s. 13. DOI: <https://doi.org/10.7312/kitc16264>

¹⁸ CICERO. *O zákonech*. Praha: OIKOYMENH, 2017, s. 141.

¹⁹ ALFORD, R. P. Is an Inviolable Constitution a Suicide pact? Historical Perspective on Executive Power to Protect the *Salus Populi*. *Saint Louis University Law Journal*. 2014, roč. 58, s. 370.

ale pouze na veřejné blaho.²⁰ S definičními a kontrolními nedostatky se setkáme i u dalších autorů. Přestože předpokládají, že blaho společnosti je nejvyšší zákon – dokonce nadřazený zákonům božským – jeho jasné určení v jejich popisech chybí.

K původu principu *salus populi* se vyjadřoval i anglický právník první poloviny sedmnáctého století John Selden. Podle něj je v Ciceronově pojetí podstatné, že jeho znění je „*salus populi suprema lex esto*“, a nikoli „*salus populi suprema lex est*“. To znamená, že všechny zákony, které se vydávají, *mají být* vydávány s vědomím dobra lidu.²¹ Nikoli, že by se jednalo o ospravedlnění všech kroků, které vláda činí. Nejde tedy o nic jiného než připomenutí, že vláda je lidu podřízena, byť mu vládne. A i když usiluje o blaho, zdraví nebo spásu všech, stále je lidu podřízena. Proto je *salus populi* cílem, kterého má být dosaženo, nikoli apriorní legitimizační autoritou.

Seldenovým komentářem k Ciceronovi jsem si vytvořil most až do období osvícenství, konkrétně do první poloviny sedmnáctého století. V té době několik autorů (konkrétně Thomas Hobbes, Benedict de Spinoza, Regnerus Mansvelt a John Locke) reflektovalo význam *salus populi* pro dobrou vládu a fungující společnost. V té době bylo patrné, že dobrá vláda musí být podřízena požadavkům racionality. Uvědomme si také, že *salus populi* nemá jednotný obsah. Pro Hobbese tento pojem zahrnoval všechny potřeby k životu. Pro Spinozu byl tento primární cíl státu spojen s blahobytem, bezpečností a mírem.²² Zahrnout proto do něj šlo nejen zdraví (to je to, co nás v kontextu tohoto článku nejvíce zajímá) či bezpečnost, ale také spásu.²³ Právě ke spojení *salus* a zdraví má nejbližší Regnerus Mansvelt.²⁴ John Locke se pak opět vrátil k obecnému pojetí, totiž, že důležité je řídit se prospěchem společnosti a lidu.²⁵

Každopádně, z tohoto (nikoli vyčerpávajícího a reprezentativního) vzorku klasické literatury lze nabýt dojmu, že zdraví skutečně bylo a je součástí blahobytu společnosti. Po nedávných zkušenostech dokonce můžeme říci, že výrazně ovlivňuje prosperitu, blahobyt a, bez ironie, také spásu společnosti. Vezměme také v úvahu, že v druhé polovině osmnáctého století se medicína spojila se státem, aby mohla vykonávat trvalou politiku péče, a zejména ochránit zdravé od nákazy šířené nemocnými.²⁶ Čím více nemocných totiž ve společnosti je, tím méně je efektivní, tím méně se v ní vykonává administrace a tím méně může zajistit blahobyt a prosperitu. Zdraví a veřejné zdraví jsou tak nedílnou (kauzální) složkou *salus populi*. *Salus populi*, čili onen prospěch společnosti, je pro všechny zmíněné autory spojen s rozumem a přirozeným právem. Pro Thomase Hobbese bylo prosazování blaha společnosti

²⁰ JUSTE, O. F. *Salus Populi Suprema Lex*. *Revista de Bioética Derecho*. 2020, roč. 50, č. 5, s. 11. DOI: <https://doi.org/10.1344/rbd2020.50.31697>

²¹ SELDEN, J. *Table-Talk: Being the Discourses of John Selden Esq.* Edinburgh: Turnbull and Spears, 1898, s. 99.

²² STEINBERG, J. Spinoza's Curious Defense of Toleration. In: MELAMED, Y. Y., ROSENTHAL, M. A. *Spinoza's 'Theological-Political Treatise': A Critical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 225.

²³ STEINBERG, J. *Spinoza's Political Psychology. The Taming of Fortune and Fear*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 181. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316493465>

²⁴ MANSVELT, R. *Adversus anonymum theologico-politicum liber singularis: in quo omnes et singulae tractatus theologico-politici dissertationes examinantur et refelluntur. cum praemissa disquisitione de divina per naturam et scripturam revelatione*. Amstelaedami: Abrahamum Wolfgang Bibliopolam, 1674, s. 337.

²⁵ LOCKE, J. *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československá akademie věd, 1965, s. 216.

²⁶ FOUCAULT, M. *Zrození kliniky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, s. 39–40.

dáno přirozeným zákonem.²⁷ Na rozdíl od Cicerona to však také byl obecný princip vládnutí a nikoli výjimka odůvodněná krizovou situací.²⁸ Pro Benedicta de Spinozu bylo obecné blaho obsahem nejvyšších práv a rozumu.²⁹ Všimněme si, že blahu společnosti je podřízen nejen zákon lidský, ale i zákon boží a *salus populi* se stává tím nejvyšším měřítkem.³⁰ Spinoza také předpokládal, že stát, který se řídí obecným blahem, je státem svobodným, protože je ve shodě s diktátem rozumu.³¹ Velmi podobně vnímal pozici blahobytu i Mansvelt. Dobro lidu chápal jako nejvyšší zákon,³² kterému mají být podřízeny jak zákony lidské, tak zákony boží.³³ Konečně, John Locke předpokládal, že pravidlo o primaci *salus populi* je natolik spravedlivé a základní, že je pevným vodítkem pro kohokoli, kdo se jím řídí.³⁴ V jeho případě se však opět jednalo o výjimku, která připouštěla legitimní porušení obecných pravidel pro ochranu zdraví a základního společenského pořádku.³⁵

Jako měli výše uvedení autoři podobný názor na obsah a formu *salus populi*, měli podobný přístup i k jeho důsledkům. Anglický filosof Thomas Hobbes předpokládal, že úkolem vládaře je starat se o bezpečnost národa (to je také součást *salus populi*), k čemuž je vázán přirozeným zákonem a odpovídá za jeho prosazení pouze Bohu.³⁶ Dosahování blaha společnosti se stává přirozeným zákonem, který je vladař povinen dodržovat a prosazovat. Nezapomínejme, že Hobbes zmíněnou bezpečností myslí všechny potřeby nezbytné k životu, protože jejich zabezpečením se vladař stará o všechny.³⁷ Primát je zde položen na veřejné statky a veřejný prospěch, což plyne z toho pojetí, že z veřejného blahobytu má prospěch každý jednotlivce. A z toho důvodu je také patrné, že podle Hobbese musí každý podřídit své potřeby dobrým zákonům prosazujícím veřejné blaho.³⁸ Hobbes je tak spíše na straně kolektivu, který předchází jednotlivce. Podobně Benedict de Spinoza předpokládal, že cílem je najít výhody pro celek, nikoli pro vládcu.³⁹ Spíše než kontrast s jednotlivcem akcentoval Spinoza kontrast s vládcem, který slouží společnosti a nesmí její řízení vykonávat ve svůj prospěch.⁴⁰ I on však předpokládal, že to, co je užitečné pro společnost,

²⁷ HOBBS, T. *Leviathan neboli o podstatě zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich, 1941, s. 346.

²⁸ FOREJOHN, J., PASQUINO, P. The Law of the Exception: A Typology of Emergency Powers. *International Journal of Constitutional Law*. 2004, roč. 2, č. 2, s. 224. DOI: <https://doi.org/10.1093/icon/2.2.210>

²⁹ SPINOZA, B. de. *Tractatus theologico-politicus: A Theological and Political Treatise*. London: N. Trübner & Co., 1868, s. 278.

³⁰ GOUDRIAAN, A. *Reformed Orthodoxy and Philosophy, 1625–1750: Gisbertus Voetius, Petrus van Mastricht, and Antonius Driessen*. Leiden: Brill, 2006, s. 302. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789047411543>

³¹ SPINOZA, op. cit., s. 278.

³² MANSVELT, op. cit., s. 337.

³³ ISRAEL, J. The Early Dutch and German Reaction to the Tractatus Theologico-Politicus: Foreshadowing the Enlightenment's More General Spinoza Reception? In: MELAMED, ROSENTHAL, op. cit., s. 88.

³⁴ LOCKE, op. cit., s. 215.

³⁵ FOREJOHN, PASQUINO, op. cit., s. 225.

³⁶ HOBBS, op. cit., s. 346.

³⁷ HOBBS, op. cit., s. 346.

³⁸ HOBBS, op. cit., s. 346.

³⁹ SPINOZA, op. cit., s. 278.

⁴⁰ STEINBERG, 2018, op. cit., s. 181.

je užitečné i pro jednotlivce.⁴¹ Přitom zůstává otázkou, zda premisa, že z veřejného blahobytu má prospěch každý, je udržitelná nejen z teoretického pohledu, ale i v praxi řízení společnosti. Problematika sumarizace tohoto prospěchu, zejména s ohledem na individuum, se z pohledu spravedlnosti může jevit jako neudržitelná.⁴²

Cíl, tj. společenský přínos spočívající v zajištění zdraví (blaha) a podřízení vlády a práva tomuto požadavku se však historicky může obrátit i proti vladaři. Pro Johna Pyma, anglického politika první poloviny sedmnáctého století prosazujícího parlamentarismus, zákony musí zajistit blaho lidu, čímž se *salus populi* stal základem celého práva.⁴³ Také pro hnutí tzv. Levellerů (Rovnostářů) bylo *salus populi* spojeno spíše se svobodou, která je v zájmu lidu, a nikoli s otroctvím.⁴⁴ Znamená to, že pokud se vláda dostává do konfliktu se *salus populi*, pak je možné se jí vzepřít. Avšak podobně jako v případě Cicera, i zde musíme mít na paměti, že je důležité definovat míru naplnění podmínek a určení toho, co je pro lid skutečným přínosem. *Salus populi* se proto může stát legitimizační hodnotou, která ospravedlní jak útok na vládu, tak její ochranu.⁴⁵

Pro Hobbese, jakkoli to bylo v sedmnáctém století méně intuitivní, byla také zásadní informovanost. Krom toho, že se vladař své povinnosti starat se o blahobyt (bezpečnost) nemůže zbavit a delegovat ji na někoho jiného,⁴⁶ musí zajistit informování lidu. Svou povinnost totiž poruší nejen delegací, ale také ponecháním lidu v nevědomosti či pokud jej špatně poučí o jeho právech a základech těchto práv.⁴⁷ Tato povinnost není samoučelná, ale podle Hobbese se opírá o základy zdravého rozumu. Byť takové poučení není jednoduché ani snadné, ba naopak může vladaři zkomplikovat jeho činnost, předchází tím vzpouře.⁴⁸ Existence takového poučení má velmi moderní podobu a je základem moderního právního státu, v němž je podstatné, že každý zná svá práva a povinnosti: je povinností státu poskytnout každému dostatečné informace o jeho právním statusu. Lze souhlasit s Hobbesovou prozíravostí, že tím dochází k předcházení vzpouře, ale také je tím zajištěna elementární úroveň ochrany práv skrze dostatečnou informovanost. Pokud předpokládáme, že součástí právního státu je srozumitelnost pravidel, je nutné, aby tato srozumitelnost při zvládání krize nespočívala pouze ve formální publikaci předpisů, tedy pouze v možnosti se s nimi seznámit. Nutné je jejich vyjádření v takové podobě, která umožní adresátovi jednoduše

⁴¹ SPINOZA, op. cit., s. 278.

⁴² WEINBERGER, O. *Norma a instituce. Úvod do teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 243–244.

⁴³ GALLIGAN, D. J. *Constitutions and the Classics. Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham*. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 132. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198714989.001.0001>

⁴⁴ ANONYM. *Salus Populi Solus Rex. The peoples safety is the sole sovereignty, or The royalist out-reasoned: Calculated for the hopeful recovery of the considerate royalist, from the dangerous infection of the sly sophistry of Iudge Ienkings: In his late legend, published to persuade the people into a voluntary slavery, and obliged servitude to the Kings pleasure: most irrationally asserting, that the King is principium, caput, & finis Parliamenti. That the Parliament hath a power over our lives, liberties, laws, and goods, according to the known laws of the land*. Místo vydání a vydavatel neuvedeni, 1648, s. 19.

⁴⁵ MALOY, J. S. *The Colonial American Origins of Modern Democratic Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 42. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511509711>

⁴⁶ HOBBS, op. cit., s. 347.

⁴⁷ HOBBS, op. cit., s. 347.

⁴⁸ HOBBS, op. cit., s. 348.

zjistit míru svých práv a povinností. Současně by měl tvůrce pravidel sdělovat obsah nových pravidel i jinak než jazykem právních předpisů, například pomocí přiměřené informační kampaně.

Hobbesovu radu směřující k informovanosti lze samozřejmě realizovat v jakékoli krizové situaci. V průběhu pandemie však bylo patrné, že náležitá informovanost (a to nejen o právech a povinnostech) je více než důležitá a nejenže tiší vášně, napomáhá racionálnímu zvládnutí situace. Pokud tedy Cicero předpokládal, že ve válce právo mlčí,⁴⁹ postupně naopak směřovalo do pojetí, kdy právě ve válce a krizových momentech jsou základní právní instituty více než důležité, ale dokonce je informování adresátů o jejich právech důležitější než v momentech klidu. Podobný důraz na informovanost je patrný i v rozhodování českých vrcholných soudů.⁵⁰ Například nález Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 106/20 ze dne 9. 2. 2021 (123/2021 Sb.) dokládá, že informace o tom, proč dochází k regulaci (omezování svobody), musí mít nejen vláda, ale v případě potřeby každý. Podobně lze interpretovat (byť zde jde již o volnější interpretaci) nález sp. zn. Pl. ÚS 34/21 ze dne 12. 1. 2022. Pokud ani vláda nemá informace (resp. není schopna prokázat, že je měla a má), jak právně kategorizovat její kroky, není to správné. Bez ohledu na to, že nález je zamítavý.

Náležitá informovanost tedy není prvkem, který by byl překvapivý, nejasný nebo výsostně moderní, ale naopak, informovanost se stala součástí moderního právního státu dávno před ním a, pro Hobbesa, byla součástí zásad zdravého rozumu.⁵¹ Patrné je to i v tom, že Hobbes spatřuje jasnost zákona v objasnění příčin a důvodů jeho vzniku.⁵² Nestáčí vytvářet zákony, jejichž text je jasný: tato jasnost je totiž dána i racionalitou a důvodností jeho vzniku. V případech, kdy dochází k zásahům do (nejen) základních práv a dochází k sociálním konfliktům, je tlak na rychlá a efektivní řešení pochopitelný. Není však ospravedlnitelný a neodpovídá zásadám moderní legislativy. V ní by měla být transparentnost na prvním místě.⁵³ V těchto případech již ale skutečně nemůže obstát odkaz na právní předpis a jeho jazyk, ale musí to být doprovázeno dostatkem informací podaných popularizační formou.

Důraz na náležitou informovanost není to jediné, v čem Hobbes připomíná naši současnost. Klade totiž důraz i na sociální pomoc. Uvádí, že pokud se lidé dostanou do neštěstí a nejsou schopni pracovat (což můžeme aktualizovat i v tom směru, že si nemohou obstarávat prostředky pro svou existenci), a to nezaviněným neštěstím, pak nemohou být vydáni pouze soukromé dobročinnosti.⁵⁴ Podle Hobbesa se o ně musí postarat státní zákony, tedy systém vytvořený a realizovaný státem. Stát je tedy tím, kdo nese odpovědnost za sociální zabezpečení osob, které jsou vystaveny deficitu v případě nezaviněného neštěstí, kterým epidemie je. Proto je povinen se postarat, což má s velkou pravděpodobností svou příčinu, podobně jako nezbytnost informovanosti, v předcházení sociálním nepokojům. Navíc, protože vladaři

⁴⁹ CICERO. *Oratio pro Tito Annio Milone*. Cambridge: University Press, 1886, s. 5.

⁵⁰ Nejde o analýzu soudních rozhodnutí v kontextu článku, ale pouze o ilustraci.

⁵¹ HOBBS, op. cit., s. 348.

⁵² HOBBS, op. cit., s. 358.

⁵³ ADAMS, B. Sunset: A Proposal for Accountable Government. *Administrative Law Review*. 1976, roč. 28, č. 3, s. 512.

⁵⁴ HOBBS, op. cit., s. 356.

jsou povinni si vybírat dobré rady a vzhledem k absenci delegace odpovídají za jejich rady, by měli zajistit, aby dobročinnost (rozumějme kompenzace, dotace, dávky, úlevy apod.) byla prováděna podle transparentních a co nejvíce objektivních pravidel.

Pokud si to shrneme, pak lze do *salus populi*, vedle dalších prvků jako je blahobyt, prospěch, mír nebo spása, nepochybně řadit i zdraví, či veřejné zdraví. Domnívám se dokonce, že v současnosti je možné *salus* chápat jako zdraví. Světová zdravotnická organizace definovala zdraví jako „stav úplné tělesné, duševní a sociální pohody, a ne pouze nepřítomnost nemoci či vady“.⁵⁵ Zdraví tedy dnes může představovat natolik širokou kategorii, která obsahuje jak spásu, tak blahobyt. Současné, vzhledem k jeho veřejné i individuální podobě to umožňuje neopouštět obezřetnost, jak při ochraně jeho veřejné podoby, tak při zásazích do individuálních práv.⁵⁶ Zdraví je také hodnota, která může symbolicky směřovat ke zdravému státu, včetně jeho environmentálních závazků. Zdravý stát⁵⁷ se tak může stát jednotícím prvkem zajišťujícím zdravou společnost a veřejné zdraví. Z tohoto důvodu lze *salus populi* chápat jako veřejné zdraví.

Jeho prosazování je pak spojeno s několika principy: primární je prospěch společnosti a lidu (Locke), nikoli jednotlivce (Hobbes) nebo dokonce vládce (Spinoza). Vyloučeno je rovněž rozhodování ve prospěch státu, jakožto zvláštní entity, ale je nutné rozhodovat ve prospěch společnosti. Z toho pak bude mít prospěch každý jednotlivec. A nezapomínejme, že podstatné je o všem informovat, bez ohledu na náročnost takového počínání, protože tím teprve stát zabezpečí realizaci práv každého v co největší míře.

A aby to nebylo tak pozitivní, ukažme si i odvrácenou tvář blaha veřejnosti, resp. odvrácenou tvář zdraví a zvládnutí nemoci jako dominantního apelu na jednání ve společnosti. Nemoc samotná, je-li dostatečně rozšířená, je nepochybně zdrojem chaosu, při kterém neplatí žádné zvyklosti,⁵⁸ a dokonce (v některých případech) i bezpráví.⁵⁹ Nemoc, zejména, je-li nakažlivá, případně pokud je viditelná, stigmatizuje nemocné,⁶⁰ nebo může vést k chaosu. Povšimněme si, že nemoc není symbolicky neutrální: používá se jako metafora pro označení rozsáhlejších společenských problémů.⁶¹ Pokud je nemoc tak jasnou metaforou chaosu a protikladem řádu (zdraví), lze předpokládat, že tlak na zdraví bude spojený s legitimizací jakékoli regulace. Pokud je nemoc spojena s negativními významy, je zdraví spojeno s těmi pozitivními, a tudíž jakýkoli krok v jeho prospěch je legitimní. Dotvořit to můžeme závěrem, že je-li veřejné zdraví nejvyšším zákonem, je dovolen jakýkoli proces či nástroj, který je tímto účelem veden.

⁵⁵ Preambule Ústavy. *Světová zdravotnická organizace* [online]. [cit. 15. 11. 2022]. Dostupné z: <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>

⁵⁶ JUSTE, op. cit., s. 16.

⁵⁷ SPERVER, E. The Messianic in the Law: Rule, Exception, Health and the Emancipatory Potential of the Legal Maxim *Salus Populi Supreme Lex Esto*. *University of Bologna Law Review*. 2016, roč. 1, č. 2, s. 188.

⁵⁸ THUKYDIDES. *Dějiny peloponéské války*. Praha: Odeon, 1977, s. 131.

⁵⁹ ZIEMIŃSKI, I. „Więc nie ma żadnej choroby w Wenecji?” Obraz epidemii w noweli Tomasza Manna *Śmierć w Wenecji*. *Kontexty kultury*. 2020, roč. 17, č. 3, s. 306. DOI: <https://doi.org/10.4467/23531991KK.20.023.13137>

⁶⁰ SONTAG, S. *Illness as Metaphor*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1978, s. 57.

⁶¹ SONTAG, op. cit., s. 58.

Metaforický obraz nemoci jako chaosu může přechýlit tlak na druhou stranu a prosazování zdraví, blahobytu či spásy (*salus populi*) se může stát legitimizací jakýchkoli kroků. Ustanovení stavu výjimky je tím nejmenším z nich. Podle Dimitriose Kivotidise je totiž *salus populi* pojem, či účel, spojený jak s liberálně demokratickými státy, tak také s diktaturami. Vzhledem k tomu, že je to pojem vytvářející základ pro veřejnoprávní koncepty, je používán jako ospravedlnění omezování či dokonce suspendování individuálních práv.⁶² Proto je tak užitečný pro diktátory či diktátorské režimy: diktátorství je nabízeno jako ochrana před nemocí.⁶³ Nemocí ve všech významech, jak doslovných, tak symbolických. Jakékoli zásahy chránící zdraví společnosti nebo zdraví ve společnosti (opět, v jakémkoli významu), je proto nezbytné spojit se striktním odpovědnostním režimem. Že ani to nemusí být dostatečné, dokládá stanovisko francouzské *Comité de salut public*, která v roce 1793 konstatovala, že zástupci lidu mají velké pravomoci, a tedy i velkou odpovědnost.⁶⁴

3 Nemoc a disciplína

Než se soustředíme na paralely mezi filosofickými pojednáními, která radí, jak si počínat při zachování *salus populi*, a uměleckým zpracováním epidemie, podívejme se na možné způsoby, kterými společnost v 17. století zvládala rozšíření nákazy, či přímo epidemie.⁶⁵ Francouzský filosof Michel Foucault ukázal administrativní postupy v případech rozšíření moru a lepry. V případě nákazy morem se město přísně prostorově rozčlenilo a uzavřelo. Dokonce do té míry, že za jeho opuštění hrozil trest smrti.⁶⁶ Nakažené město se uzavřelo, což – jak dnes již víme – není ani v současnosti nic překvapivého či nemožného. V České republice došlo k uzavření jen několika obcí, avšak okresy byly uzavřeny všechny.⁶⁷ Foucault dále popisuje, že ve městě napadeném morem byla vyhubena volně žijící zvířata, lidé se uzavřeli ve svých domech, které směli opustit pouze ve výjimečných případech a po povolení správce: „*A pokud se bne, jde mu o život; buď se nakažá, nebo je potrestán.*“⁶⁸ Uzavření muselo být přísné a vynucované.

⁶² KIVOTIDIS, D. *Distatorship. New Trajectories in Law*. Oxon: Routledge, 2021, s. 7. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003145974>

⁶³ KIVOTIDIS, op. cit., s. 34.

⁶⁴ *Collection générale des décrets mois de mai 1793*. Paris: Baudouin, 1793, s. 72.

⁶⁵ Michel Foucault při popisu epidemie cituje lékaře a královského rádce M. Le Bruna, podle nějž jsou epidemická onemocnění taková, která se dotknou ve stejnou dobu stejnými příznaky velkého množství osob současně. (FOUCAULT, 2010, op. cit., s. 42.) Pro jednodušší chápání je tato definice podaná v roce 1772, domnívám se, dostatečná. Současná právní definice není k dispozici.

⁶⁶ FOUCAULT, M. *Doblížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000, s. 275.

⁶⁷ Viz usnesení Vlády České republiky č. 216 ze dne 26. 2. 2021, o přijetí krizového opatření, vyhlášené pod č. 113/2021 Sb., o přijetí krizového opatření, ve znění pozdějších předpisů. Vláda čl. I usnesení s účinností od 1. 3. 2021 do 21. 3. 2021 zakázala „1. všem osobám opustit území okresu nebo hlavního města Prahy, na jehož území mají trvalý pobyt nebo bydliště; za bydliště se pro účely tohoto opatření považuje též vlastní rekreační objekt, pokud zde osoba pobývá ke dni nabytí účinnosti tohoto opatření a nepřetržitě poté, za podmínky současného pobytu pouze členů jedné domácnosti v takovém rekreačním objektu, 2. vstup, pohyb a pobyt na území okresu nebo hlavního města Prahy místo svého trvalého pobytu nebo bydliště;“.

⁶⁸ FOUCAULT, *Doblížet a trestat*, op. cit., s. 275.

Přítomnost moru ve městě však nebyla patrná pouze z prostorového rozčlenění na malé kontrolované jednotky a z jeho uzavření. Dalším viditelným omezením byla absolutní administrativní kontrola. Docházelo k registraci všeho a každého v konturách hierarchického řízení. Odpovědnost za život každého člověka přebrala veřejná moc, která je všudypřítomná a vševědoucí. Ta určovala, kdo a co je jednotlivec a jaký bude jeho osud.⁶⁹ V případě moru nesmělo nic zůstat náhodě a bez náležité administrativní kontroly. Řád kontroly a administrace všeho, co přichází do úvahy, jsou totiž protiváhou proti chaosu, který vyvolává nemoc.⁷⁰ Podstatné je mít dostatečná povolení: k pohybu, k léčení, k pohřbívání, k výrobě léků atd. Moc získávají čísla povolenek, nemocných, nakažených. Nic nesmí zůstat bez náležité kontroly, která je ale možná pouze v tom případě, že administrativa bude mít dokonalý přehled a dostatek informací o každém jednotlivém článku v řetězci nemoci. Mor je příkladem dokonalé organizace města, při které je vše podřízeno ideálu zdraví.⁷¹

Druhým způsobem kontroly nemoci je kontrola malomocenství. V tomto případě byla situace odlišná: jako je odlišná i nákaza a šíření moru a malomocenství. Mor je podle Foucaulta charakterizován dokonalým rozčleněním až na úroveň individua; malomocenství je spojeno s rituály vyloučení.⁷² Malomocný byl izolován, oddělen od společnosti a ponechán svému osudu tak, aby na něj nebylo vidět. Foucault dokonce směřuje k tomu, že mor je zkouškou, která ukazuje, jak je společnost připravena na úrovni administrativy a řízení. Mor je podle něj analogií přirozeného stavu. Situací, která prověří, že všechny procesy, mechanismy a pravidla fungují a jsou dokonale nastavena.⁷³ Mor je administrativa, která musí dokonale fungovat.⁷⁴ Malomocenství směřuje k oddělení. Nemocný je izolován, uzavřen ve speciálních zařízeních. Jsou to mechanismy řízení a oddělení. Současně Foucault předpokládal, že docházelo (zejména v průběhu devatenáctého století) ke spojování a prolínání obou mechanismů.⁷⁵ Nejprve schéma moru: poznat a individualizovat nemocného (v doslovném i přeneseném slova smyslu). Pak využít schéma malomocenství a izolovat jej. V detenčních zařízeních, symbolicky, jakkoli.

V tomto pojetí nelze zapomenout na vztah práva a medicíny. Není překvapením, že soudci mohou být přirovnáváni k lékařům, protože mají zajistit zdraví a vyloučit vnitřní rozpory (neduhy).⁷⁶ Moc medicíny přitom může spočívat i v tom, že distribuuje lidi a monitoruje je,⁷⁷ přičemž jménem veřejného zdraví (*salus populi*) kontroluje vše, co může posílit nebo naopak ohrozit zdraví.⁷⁸ Stanovení filosofických způsobů regulace společnosti (města) v případě

⁶⁹ FOUCAULT, Dohlížet a trestat, op. cit., s. 278.

⁷⁰ Všímněme si, že na venkově byla situace odlišná a místo pevného řádu nastupoval chaos i v organizaci. Viz např. popis ze šumavského venkova. STIFTER, A. *Žula. Smolaři*. Praha: Vitalis, 2004, s. 91–92.

⁷¹ FOUCAULT, The Birth of Social Medicine, op. cit., s. 145.

⁷² FOUCAULT, Dohlížet a trestat, op. cit., s. 279.

⁷³ FOUCAULT, Dohlížet a trestat, op. cit., s. 279.

⁷⁴ CAMUS, op. cit., s. 152.

⁷⁵ FOUCAULT, Dohlížet a trestat, op. cit., s. 280.

⁷⁶ JUSTE, op. cit., s. 14.

⁷⁷ FOUCAULT, The Birth of Social Medicine, op. cit., s. 146.

⁷⁸ FOUCAULT, The Birth of Social Medicine, op. cit., s. 150.

nakažlivé nemoci, která se může velmi rychle šířit (mor, COVID-19) ukazuje, jaké jsou možnosti právní regulace. Symbolické spojení práva a medicíny také poukazuje na střet svobody a autority, resp. střet tlaku nálezů a odmítnutí preventivních opatření.⁷⁹ Tyto obecné a schematické postupy jsou projevem specifických právních postupů. V tomto případě však nejde o inspiraci pro regulaci, ale o modely, které ukazují, jak může regulace dopadnout a potenciální hranice sporu mezi svobodou a regulací. Spíše se proto jedná o stanovení mezí, ve kterých se má vládnutí pohybovat⁸⁰, včetně limitu daného *salus populi*.

4 Způsoby administrativního zvládnání nemoci v krásné literatuře

Jak je uvedeno výše, vedle klasické právně filosofické literatury se soustředíme také na popis zvládnání epidemie v krásné literatuře. Volba padla na tři díla: novelu Thomase Manna *Smrt v Benátkách*,⁸¹ román Alberta Camuse *Mor*⁸² a divadelní hru Karla Čapka *Bílá nemoc*.⁸³ Ve všech těchto dílech, jejichž výběr si neklade nárok na reprezentativnost, je patrný popis situace, v níž společnost čelí fatální hrozbě nakažlivé nemoci. Je v nich viditelná snaha úřadů (ne)čelit nálezům, případně střet mezi individuem a společností. Ve všech jsou také patrné morální hodnoty, které reprezentují společnost a nutí nejen k zamyšlení nad společností, ale také nad přítomností a roli práva v ní. Představují tak možný základ reflexe administrativní regulace šíření nálezů a představy společnosti o ní. I v tomto případě, vedle filosofických či teoretických pramenů, zjistíme, že epidemie není nic nového a určité instantní návody existují.

V novele Thomase Manna můžeme vnímat střet tradičního světa reprezentovaného hlavním hrdinou, Gustavem von Aschenbachem, a porušování obyčejů invazí nemoci.⁸⁴ Vývoj nálezů je zde – stejně jako v jakémkoli jiném případě – pozvolný. Nejprve pouze vlada disponuje pravdou, tj. informacemi o nemoci a její přítomnosti v populaci. Tím získala možnost kontrolovat skutečnost, a dokonce ji vytvářet v takové podobě, která jí vyhovuje, včetně primární ochrany ekonomických zájmů.⁸⁵ Případně je to snaha vlády o udržení vlivu: nikoli snaha pomoci městu. Mann vytváří situaci zcela opačnou té, kterou předpokládal Hobbes. Veškeré kroky při ochraně či dosažení *salus populi* mají být motivovány ochranou lidí, nikoli ochranou, či dokonce prospěchem, vladaře nebo vlády. V Benátkách se kyvadlo mezi protikladnými zájmy (zdraví lidí vs. prospěch vlády) vychýlilo ve prospěch vlády.

⁷⁹ ARDE-ACQUAH, P.E. *Salus Populi Supreme Lex Esto: Balancing Civil Liberties and Public Health Interventions in Modern Vaccination Policy*. *Washington University Jurisprudence Review*. 2015, roč. 7, č. 2, s. 348.

⁸⁰ LOUGHLIN, M. *The Idea of Public Law*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 132. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199274727.001.0001>

⁸¹ MANN, T. *Smrt v Benátkách*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1927.

⁸² CAMUS, A. *Mor*. Praha: Nakladatelství Hynek, 1997.

⁸³ ČAPEK, op. cit.

⁸⁴ ZIEMIŃSKI, op. cit., s. 292.

⁸⁵ ZIEMIŃSKI, op. cit., s. 302.

Aschenbach se dozvídá pomalu a – dá se říci – pokoutně, že v Benátkách se šíří jakási nákaza.⁸⁶ Mann tím dokládá, že mlčení, či dokonce manipulace s informacemi,⁸⁷ nejsou ideální strategií, protože „nějaké“ informace se mezi lidmi vždycky šíří, vzniká skrývaná panika, a jakákoli regulace čelí mnohem většímu odporu. Svou roli v tom mohou hrát i individuální důvody obyvatel a hostů Benátek. Sám Aschenbach informace filtruje a nesděluje ostatním, co se dozvěděl. Racionalita takového počínání může spočívat v tom, že pokud dojde k masovému útěku ze zamořeného města, neuteče nikdo, protože únikové cesty budou ucpané. Ovšem, také mu to umožní skrývat svůj individuální požitek z přítomnosti svého idolu Tadzia, aniž by byl prozrazen, a aniž by se musel vzdát jeho přítomnosti.⁸⁸

Hra s informacemi je v Benátkách základním prvkem, který udržuje ve střehu vládu i obyvatele (hosty). Informace o nakažených či zemřelých jsou nejasné nebo manipulované. Převážuje tlak na zachování příjmu z cestovního ruchu na úkor ohrožení lidí a pokud se najde úředník, který s kroky vedení města nesouhlasí a snaží se jednat pohotově, je nahrazen povolnější osobou reprezentující nikoli racionální přístup, ale oddanost vedoucím.⁸⁹ V této informační hře se mrtví stávají pouze čísla a Aschenbach sám, v Německu významná osobnost přítomná ve školních čítankách, se stává anonymní obětí, která ustupuje snahám o minimum regulace.

V případě *Benátek* je patrná snaha o minimum regulace, včetně úsilí skrývat informace. Opačný postup by ohrozil ekonomický blahobyt (také pojetí *salus populi*) a vedl k odlivu turistů, zmaření investic a ohrožení pozice vlády. Typickým se stává boj o přežití, který vítězí nad mezilidskou solidaritou.⁹⁰ Není zde patrná snaha o proporcionální přístup a striktně se ke zdraví přistupuje jako k individuální hodnotě (či statku). Ukazuje se ale také, že v tomto případě dochází k rozpadu mezilidských vazeb, protože i jednání Aschenbacha je motivováno potěšením nebo dokonce sobeckou (byť skrývanou) láskou. Vrátime-li se k Foucaultově charakteristice dvojího přístupu regulace společnosti, pak Mann nesměřuje zřetelně k žádné z nich, byť probleskuje vylučovací (malomocenský) přístup. Patrný je chaos a jakýkoli viditelný zásah (rozdělení a omezení; vyloučení) by mohl ohrozit vládu a její mocenské a ekonomické zájmy. Je to stav před administrativní kontrolou či před vyloučením – to druhé je charakterizováno skrýváním nemocných či mrtvých, aby turisté nebyli rušeni.

Albert Camus přistupuje k nákaze odlišně: místo chaosu nastupuje řád. Místo hosta a oběti se hlavním hrdinou a také vypravěčem stává lékař Bernard Rieux. I v případě Mannovy novely je však patrná informační hra, kterou vedení sehrává s obyvateli. Jen nemoc – v tomto případě mor – je viditelnější a fatálnější. Přesto sledujeme, jak vedení města nejprve šíření nemoci a její povahu popírá a bagatelizuje. Pokud by se totiž podezření potvrdilo, pak by to znamenalo škrť přes budoucnost, cestování, diskuse atd.⁹¹ To je nepřípustné. Proto vše směřuje k chápání nemoci a znaků její přítomnosti v Oranu jako neskutečné: důležité

⁸⁶ MANN, op. cit., s. 68.

⁸⁷ MANN, op. cit., s. 75.

⁸⁸ MANN, op. cit., s. 70.

⁸⁹ MANN, op. cit., s. 84.

⁹⁰ ZIEMIŃSKI, op. cit., s. 304.

⁹¹ CAMUS, op. cit., s. 36.

je vyvolat zdání, že nemoc je jen zdánlivá. Proto se obavy koncentrují do lékařského přístupu, který – což je leitmotiv všech tří zmiňovaných děl – oponuje panice a snaží se rozptýlit bizarní hypotézy s tím, že věda na řešení usilovně pracuje.⁹² Jakékoli náznaky vážnosti nemoci by totiž – podle Alberta Camuse – vedly k nelítostným opatřením.⁹³ Stejně jako v Benátkách. A ta se totiž mohou projevit teprve ve chvíli, kdy je jisté, že jde o vážnou nemoc: preventivní působení nemůže být legitimizováno, teprve řešení situace. Linka je zde podobná té zmiňované Foucaultem. Ten předpokládal, že pro vládce byl mor „vítanou“ zkouškou, která prověřila funkčnost mechanismů. V současnosti je však obtížné legitimizovat podobná opatření, pokud nebezpečí není zcela jasně a zřetelně přítomné. To má své odůvodnění v tom, že zasáhnout do základních práv (či práv obecně) je možné pouze v případě bezprostředního nebezpečí, avšak může to komplikovat situaci, kdy nebezpečí skutečně přijde. I zde samozřejmě platí, že nebezpečí, jeho hrozbu a akutnost a možnost relativizovat nabytá práva jde pouze přiměřeně a důvodně.

V *Moru* je také patrný mechanismus uzavření: město se uzavře a není možné (pod hrozbou smrti) jej opustit. Město je rozděleno a uzavřeno a vycházet mohou pouze ti, kteří vykonávají nezbytné služby, což se nelíbí těm izolovaným, poukazujícím na nespravedlnost takového nerovného zacházení.⁹⁴ Zcela přesně se v něm aplikuje Foucaultovské schéma moru a současně je patrná Hobbesovská práce s informacemi. Thomas Mann pracuje v Benátkách se situací, ve které vláda informace poskytovat odmítá, aby si uchovala svou moc. To je známkou nesprávného zvládnutí nemoci. V případě Oranu Alberta Camuse můžeme ale také spatřit reakci lidí. Camus konstruuje možné reakce na informace a staví je jako součást svého fiktivního vyprávění. Nejsou to reálné reakce plynoucí z reality. Je to fikce, ale přesto je Camus velmi přesný ve svých popisech, což lze (zjednodušeně) potvrdit i reakcemi v případě České republiky. V Oranu byli lidé citliví na jakékoli omezení. Popuzení a rozčilení vyvolával jakýkoli zásah. Z toho plynuly požadavky na zmírnění opatření, na což vláda reagovala zveřejněním přesných čísel mrtvých.⁹⁵

Právě čísla jsou jedním ze zřetelných průvodců epidemie (pandemie). Čísla opatření, čísla mrtvých, nakažených, počet lidí v nemocnicích, počet dovezených zdravotnických pomůcek atd. To jsou znaky racionalizace nemoci a mělo by to být přesně v souladu s Hobbesovými požadavky. Nejde o to, že lze téměř v reálném čase sledovat rostoucí křivky nakažených a klesající počet nezbytného vybavení.⁹⁶ Čísla sama o sobě neznamenají lepší informovanost. Nemusí být totiž jasné, kde se berou, co znamenají a jak s nimi pracovat. Informovanost spočívá v kontextualizaci, kterou prosté cifry nemohou poskytnout.

Pro českou právní a kulturní identitu je z rozebíraných autorů nejvýznamnější Karel Čapek. Jeho popis nemoci podobné malomocenství, která přichází z Číny, a proti které doposud neexistuje lék⁹⁷ (dokud jej nevyrobí Dr. Galén) je sice vymyšlený, avšak velmi se podobá

⁹² ČAPEK, op. cit., s. 21.

⁹³ CAMUS, op. cit., s. 45.

⁹⁴ CAMUS, op. cit., s. 142.

⁹⁵ CAMUS, op. cit., s. 67.

⁹⁶ CAMUS, op. cit., s. 128.

⁹⁷ ČAPEK, op. cit., s. 22–23.

oběma výše zmíněným autorům a jimi předkládaným reálným nemocem (byť ve fiktivních příbězích). Tak jako Mann konfrontuje nemoc se sobeckou láskou a Camus se schopností člověka se obětovat, vytváří Čapek polaritu mezi nemocí a připravovanou válkou. Jím podaná paralela odpovídá současnosti, což je však mimo právní rámec tohoto článku. I u Čapka se významným prvkem v řízení administrativních opatření proti šíření nemoci stávají informace. Zde je však patrná i nedůvěra vůči nim: v případě nedostatku informací může veřejnost nabýt dojmu, že situace není vážná⁹⁸ a jedná se pouze o mediální konstrukt, který nemá oporu ve skutečnosti: o mediální paniku,⁹⁹ jejímž cílem je pouze legitimizovat rozšiřování pravomoci úřadů a omezování práv lidí.

Co se týká samotného způsobu řešení, pak se Čapek dostává nejbližší Foucaultově symbolické figuře vystavěné na případu lepry (což je předvídatelné, protože bílá nemoc má s malomocenstvím mnoho společného). I v Čapkově případě se uvažuje o střežených táborech, ve kterých by byli nakažení internováni. Důvodem toho je nakažlivost nemoci a potenciální hrozba, kterou každý nemocný představuje. Právě obava před šířením nákazy je ospravedlněním takového postupu a násilí, které se tím na pacientech páchá.¹⁰⁰ Camus a Čapek však mají společnou obavu o rozpad společnosti. Bílá nemoc napadá starší lidi (od čtyřiceti pěti nebo padesáti let).¹⁰¹ V situaci vysoké nezaměstnanosti mladých je to vítané uvolnění pracovních míst, přičemž Čapek záměrně polarizuje své postavy věkem, tím pádem vztahem k chorobě, nezaměstnaností (mladí nemají práci) a přístupem k útočné válce. Camus vnímá rozpad mezilidské důvěry, protože to může být blízký člověk nebo dokonce přítel či příbuzný, který může přinést smrtelnou chorobu.¹⁰²

Závěr

Cílem článku nebylo nabídnout nový pohled na proběhlou či probíhající pandemii COVID-19 a právní způsoby regulace společnosti a chování lidí jí odpovídající. Ani nabídnout správnou cestu pro hledání poměru mezi omezováním individuálních práv a ochranou společnosti či se přiklonit na stranu ochrany či liberalizace. Cílem bylo poukázat na shodné narativy, které se objevují v právní filosofické literatuře kolem poloviny sedmáctého století a reagují na klasické pravidlo *salus populi suprema lex* a v krásné literatuře začátku až první poloviny dvacátého století.

Tyto prameny jsou vystavěny na velmi podobných schématech, která mohou představovat společné rysy nejen evropského myšlení, ale také evropského právního myšlení. Reakce českého normotvůrce či českých soudů na probíhající pandemii proto nejsou ničím novým, co by bylo v evropském prostředí bezprecedentní. Naopak. Všechny podklady směřují

⁹⁸ ČAPEK, op. cit., s. 37.

⁹⁹ COHEN, S. *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of Mods and Rockers*. Oxon: Routledge, 2011. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203828250>

¹⁰⁰ ČAPEK, op. cit., s. 80.

¹⁰¹ ČAPEK, op. cit., s. 23.

¹⁰² CAMUS, op. cit., s. 166.

k tomu, že je podstatné dodržet pár základních obecných pravidel. Vždy je ale nezbytné uvědomit si poměr mezi *salus populi* a zdravím či obecně blahobytem) jednotlivce a jejich potenciální synergii. A je nezbytné uvědomit si, že *salus populi* může vést k řádným opatřením, která společnosti prospívají, ale také k totalitě, což prospěšné není.

Ve všech zmiňovaných dílech (teoretických i fiktivních) se objevuje důraz na informovanost. Teprve správně šířené dostatečné informace umožňují řídit opatření a vyvarovat se případných nepokojů. U všech třech literátů je také patrné, že jimi popsaná vláda usiluje alespoň část děje o svou bezpečnost a své blaho. Nejvíce flagrantní je to v případě Manna, kde ekonomické a politické zájmy benátské vlády převažují nad ochranou zdraví. V Camusově Oranu je to tak zpočátku, později se situace mění, přičemž Rieux ve své snaze pomáhat nepolevuje. Jen Čapkův maršál se řídí podivnou ideou o přednosti války, jíž se neúspěšně pokouší uspokojit i své ambice, před léčením bílé nemoci.

Podle Alberta Camuse je nemoc společenským neštěstím, které je jiné než zemětřesení nebo povodně. Není totiž krátkodobá a nosí ji v srdci i ti, co se nenakazili.¹⁰³ I proto, a to včetně právní regulace, je důležité to, co se odehraje ve společnosti poté, kdy masivní atak nemoci ustoupí. Důležité je, jak společnost zpracuje toto trauma.¹⁰⁴ Proto je také patrné, že je vhodné nalézt správná pravidla, která jsou schopna zajistit regulaci jednání v případě vážné krize. Není správné v případě akutní krize hledat nová řešení a potácet se v chaosu nepromyšlené regulace. Návodů k tomu ve společnosti existují, jen jde o to je umět využít.

Jaká však ta správná pravidla jsou? Na základě výše získaných poznatků lze říci, že není možné vyloučit, aby se pravidla často měnila. Náhlé a neočekávatelné změny poznání mohou vyvolat i potřebu měnit právní regulaci, která vždy musí odpovídat stavu poznání společnosti. Přípustné je to však pouze pokud normotvůrce vycházel a vychází ze spolehlivě zjištěného stavu. A protože tento stav se může měnit rychle, zejména pokud jde o novou nákazu (nebo obecně novou krizi, které doposud nebyla věnována dostatečná pozornost) může to vyvolat potřebu normativního zásahu. I při omezených zdrojích poznání je nutné dodržet princip *salus populi* přinášející prospěch společnosti.¹⁰⁵ Stanovená pravidla však musí být předkládána ve srozumitelné podobě. A to nejen v právních předpisech, ale společně s dalšími komunikačními prostředky. Případné stanovování výjimek z výjimek, ke kterým někdy docházelo v případě právní regulace České republiky, nebo nejasné formulace vyvolávají pouze zmatek, a pokud jsou informace o faktickém stavu nedostatečné, může dojít k mnohem většímu chaosu. Informace však musí být dostupné, srozumitelné a rychlé, aby kompenzovaly případné časté změny v právní regulaci.

Vzhledem k tomu, že zdraví (jako hodnota) je na stejné úrovni jako svoboda či vlastnictví,¹⁰⁶ je nutné vždy zachovávat rovnováhu mezi nimi. Nejde pouze o proporcionalitu, pro kterou je důležité znát všechny relevantní souvislosti. Nutné je zohlednit například absorpční kapacitu zdravotnického systému, omezení průmyslu a služeb, škody na zdraví vyvolané

¹⁰³ CAMUS, op. cit., s. 98.

¹⁰⁴ ČERNÝ, K. *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 307.

¹⁰⁵ JUSTE, op. cit., s. 16.

¹⁰⁶ ARDE-ACQUAH, op. cit., s. 349.

nedostatečností ochranných opatření zaměstnavatelů, nedostatek personálu ve školách, dopravě, službách či bezpečnostních složkách atd. Přičemž ne všechny dopady či dokonce příčiny mohou být dostatečně známé. Veškeré zásahy by proto měly být prováděny obezřetně,¹⁰⁷ což se jeví – při nedostatku informací – jako vhodnější kritérium než proporcionalita. A to i vzhledem k tomu, že účelem veřejného práva je formulovat něco, co Martin Loughlin definuje jako důvod existence státu, tedy zajištění potřeby jeho přežití a kulturní existence.¹⁰⁸

Nakonec, nelze pominout, že veškerá právní pravidla musí být dostatečně solidární,¹⁰⁹ aby zajistila dostatečnou ochranu i těm nejslabším a nebude je vystavovat nesmyslné nebo i jen zbytečné regulaci. Bez dostatečné solidarity totiž společnost produkuje pouze nemoc, chudobu a smrt,¹¹⁰ což je naprostý opak zdraví a blahobytu. Důsledkem porušení solidarity mohou být nepokoje, či přinejmenším snížení legitimacy právních nástrojů. Foucault popisuje, jak anglická legislativa, která byla nejprve určena pro chudé, poté sice byla rozšířena na bohaté, ale byla aplikována pouze na lidi z deprivovaných společenských skupin.¹¹¹ To pochopitelně vyvolalo společenské bouře, neboť podrobit zdravotním prohlídkám, povinnému očkování atp. pouze část populace nebývá přijato s nadšením.

Teprve regulace, která je srozumitelná, založená na poznání všech relevantních skutečností, a dostatečně podporující společenskou solidaritu, může směřovat k ochraně *salus populi*. A to i v případech, kdy dochází k časté změně pravidel. Stále se ale jako vhodnější jeví flexibilita pravidel než přílišný důraz na právní jistotu: regulace pak totiž nemusí odpovídat společenským poměrům a být kontraproduktivní. Tato flexibilita musí být provázena dostatečnou informovaností. Teprve pak mohou právní pravidla směřovat k dosažení *salus populi* a tím získat dostatečnou legitimitu.¹¹²

¹⁰⁷ JUSTE, op. cit., s. 16.

¹⁰⁸ LOUGHLIN, op. cit., s. 150.

¹⁰⁹ JUSTE, op. cit., s. 14; ARDE-ACQUAH, op. cit., s. 348.

¹¹⁰ JUSTE, op. cit., s. 15.

¹¹¹ FOUCAULT, *The Birth of Social Medicine*, op. cit., s. 153.

¹¹² LOUGHLIN, M. *Foundations of Public Law*. Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 384. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199256853.001.0001>